

Az *i*-zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban

I. Az *i*-zést a zárt tendencia erősen megterhelt központi tagjaként tartja számon a nyelvészeti szakirodalom (vö. BÁRCZI GÉZA, Htört.² 149–50; DEME LÁSZLÓ, NyatliFunk. 200; Uő.: NytudÉrt. 3. sz. 135), melyet nyelvtörténeti szempontból sokáig egyetlen hangfejlődésnek, az *é* > *i* zártabbá válásának következményeként fogtak fel, (HORGER ANTAL, MNyj. 54), később azonban többen is tisztázták e jelenség többirányú kialakulását (vö. BÁRCZI GÉZA, RMNyj. 14, SULÁN BÉLA: MNyj. 1: 27–33).

Nyelvjáráskutatóink a múltban már több nyelvjárástípusban foglalkoztak az *i*-zés vizsgálatával (FÜR ISTVÁN, Az *i*-zés állapota a magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930; SULÁN BÉLA, Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. MNyj. 1: 3–33; SZABÓ ISTVÁN, Az *i*-zés esetei a békési nép nyelvében. Debrecen, 1941; SZATHMÁRI ISTVÁN, Három *i*-ző nyelvjárás. MNny. 6: 127; MÁRTON GYULA, Adatok a zárt *i*-zés vizsgálatához Csík és Gyergyó nyelvjárásban: MNyj. 15: 41–51.).

A Nyitra-vidéki nyelvjárásokkal kapcsolatban mind a régebbi (THURZÓ FERENC: Nyr. 28: 448; SZÚCS ISTVÁN: Nyr. 33: 382), mind az újabb szakirodalom (IMRE SAMU, MMNyjR. 353.) az erős zárt *i*-zés meglétére utal, sőt IMRE SAMU e vidéket az egyik legintenzívebb *i*-ző területként tartja számon (MNy. 67: 139), s e megállapítás vonatkozik az általam vizsgált Kolon község nyelvjárására is (ARANY A. LÁSZLÓ, Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Pozsony, 1944, 104).

Az *i*-zés vizsgálata dolgozatomban szinkrón szempontú, s kizárólag azokat a nyelvjárási adatokat foglaltam bele, amelyek ma Kolonban szociálisan általános érvényűek és normatívak. Ezen belül is túlnyomórészt az *i*-ző tömorfémákat ismertetem, képzett származékokat és összetett szavakat (esetleg ragos alakokat) csak akkor hozok fel példaként, ha a tömorféma önállóan nem él a nyelvjárásban, illetve ha szociálisan már vagy még nem általános érvényűek, s így a kikövetkeztetett vagy elvonás útján nyert alakok nem tükröznék a valós nyelvi képet. Az *i*-ző toldalékokra pedig helykímélés végett csupán két-három adatot hozok fel.

Anyagomat egyrészt a fent említett, az *i*-zéssel foglalkozó munkák leírasi szempontjait felhasználva, másrészt a fonémagyakoróság vizsgálatánál alkalmazott általános módszereket is figyelembe véve (vö. IMRE SAMU, MMNyjR. 112–121; KISS JENŐ, A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana. Bp., 1982. 46)

a következőképpen rendszerezem: 1. hangsúlyos helyzetben, 2. hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében, 3. hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen, 4. hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt, 5. képzőben, toldalékok előtt is, 6. jelben, toldalékok előtt is, 7. ragban.

2. Köznyelvi é helyén:

1. Hangsúlyos helyzetben: *biká, bike, bilyég ~ bijég, bir, cí* (= célozva eltalál valamit), *csipő* (= csépel), *dí* (= nappali 12 óra), de: *dilutān; dízsa, dízsmā, ibēr, iccáká, idëss, ig* (ige), *ik, ikszēr, il* (ige), *imélyég ~ imējég, inek, ip, ir* (ige) *irik, irmëcske, irtik* (= érték), *itel, fik, fl ~ fi, finy, firhë mëgy, fiső, fiszék, gím, gip, hizág, kik, kimíny, kinyelëm, kip, kir, kïsik, kissz, kive, ligzis, lilek, ilölíny, lip* (fn. + ige), *litëzik, mi* (= méh: 1. rovar, 2. belső szerv), *mi ~ mil ~ mij, min* (= megy), *mir, miz, nigy, nihá, nikő* (= nélkül), *nima, nimët, nip, nyiz ~ niz, rimő* (= réműl), *rípá, rïs, risz, riszëg, rit, szidő* (= szédül), *szigyëny ~ szigyën, szijjë* (= széjjel), *szik* (= dióbél), *szil, sziná, szirő, szít, tigëd, tiglá, típ, tïstzá, tived, vid, víg* (= vég), *viká, vikony, vil, vin, vir, vis, vit*. De: *bél, bëná, cédulá, cég, cél, cërná, dëdányá, dél* (= világtáj), *ég* (fn.), *éhëss, éfë* (= éjfél), *él* (fn.), *én, ér* (fn.), *érdëk, érsëk, érzis, és, ész, észák, év, fë ~ fél* (fn.), *hët, jég, kém, kën, kës, két, kéz, lév ~ lé, léc, lékcső ~ prijëduská* (< szlov.), *lëtrá, lëzëng, még* (= 1. noch, 2. köznyelvi míg), *mëltó, mén, mész* (fn.), *mëtër, nëgër, nene ~ nëni, név, nyél, pék, pëldá, plëbānoss, prëzli, réz, sért, sëtá, szék, szél* (= ventus), *szëny ~ szën, tél, tény, tër* (ige, fn), *tërgy* (= térd), *tévë ~ televizor ~ tëlëvizió, véce*.

2. Hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében: *acil, ajāndik, ārnyik, beszid, borbi ~ borbily ~ borbij, bugyburik* (= buborék), *cserip, derik, dicsir, ebid, ediny, egissz, elig* (ige), *ëlig* (fn + adverbium + alig), *emiszt, emlik, fázik, fehír, fekily ~ feki, felesig, fortily ~ fortij, fōsviny, fūrisz, hālāntik, husvit, igír, insig, iti* (= íté), *jātik, kásti ~ kástily ~ kástij, keminy, Keminy* (vezetéknév), *kimíny, kërësztiny, kevi ~ kevely ~ kevij, kisir, kökiny, kōmíny, kukurikó* (= kukorékol), *leginy, lepiny, mārík, nyōstiny, pënyisz, portiká, remi ~ remill, reminy, rostí, segid, sëtít ~ sōttit, szëginy, pocsikó* (= pocsékol), *szëkriny, szëmirëm, szëriny, szomszid, szüksig, tājik, terebilyës ~ terebijës, természet, tessik, testvir, tökiletëss, törviny, vendig, verejtik, vezínyó* (= vezényel), *vidik, zsombik*. De: *cseléd, csibësz, levél, idëtlen, keves ~ kevés, nehéz ~ nehéz, szeker ~ szeker, szëmet* (= szemét), *tehen ~ tehén, tenyér, verëb, vitéz*.

3. Hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen csak a köznyelvi *e* helyén fordul elő a *körte* szóban: *büzāvāl irő körti, loccsānkörti*.

4. Hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt (névszó + tárgyrag): *bikít, epít, feketít, keftit, kivit*. De: *ekét, fecskét, fejszét, këcskét, mesét, tévét, vesét*.

5. Képzőben, toldalékok előtt is: **-ász(ik), -ész(ik)** : **-ász, -ész**: *heverisz, legelisz, gipisz, kertisz*; **-ás, -és**: *kerítés, lipis*; **-ság, -síg**: *bikessig, bősig*; **-mány, -mëny**: *eseminy, veteminy*; **-vány, -vëny**: *kirviny, szökeviny*; **-ék**: *festik, keverik*;

-*dék*: *ivádik, szāndik*; -*lék*: *moslík, szāzálík*; -*ték*: *hāgyátík, mirtík*; -*ékony, -ékeny*: *érzikény, feledikény*; -*ánk, -énk*: *filínk*.

6. Jelben, toldalékok előtt is: a) Igékhez járuló jelek: -*nā, -né*: *nyíznik, nyízni, nyízne, nyízniink, nyízniiték, nyízniinek, nyízniim, nyízniid, nyízni, nyízniink, nyízniiték, nyízniik*.

Változásra figyelhetünk fel a jelen idejű feltételes mód alanyi ragozásának egyes számú első személyében, ugyanis a mély hangrendű igékhez újabban (a középkorúak és a fiatalok nyelvhasználatában) illeszkedik a módjel (én *ānnāk, én olvasnāk*), viszont a régebbi források adataiban és az idősebben mai nyelvhasználatában még az illeszkedés nem vagy nem mindig jelentkezik: *ānník, rakhātník* (ARANY A. LÁSZLÓ, i. m. 109). — b) A névszókhöz járuló jelekben az *i*-zés nem fordul elő.

7. Ragban: a) Igeragok: tárgyas ragozásban, (kijelentő mód, múlt idő, T/2, 3: *nyisz-t-iték, nyisz-t-ik*; felszólító mód, jelen idő, T/2, 3: *kír-j-iték, kí-j-ik*); ikes ragozásban (felszólító mód, jelen idő, T/3: *egyík*). Ezeket az ikes ragozású alakokat ma már csupán a legidősebbek használják a bizalmas, magázó beszédben, de a náluk fiatalabbak beszédében már az iktelen változatok fordulnak elő.

b) Névszóragok: névszói viszonyragok: -*képp(en)*: *māskípp, példákíppen*.

3. Összegzésképpen megállapítjuk, hogy a zárt *i*-zés a koloni nyelvjárásban a tömorfémákban, s ezen belül is a hangsúlytalan, szóbelseji helyzetben a legerősebb, ugyanis a lehetséges esetek 85%-ában *i*-ző változattal találkozunk. Hangsúlyos helyzetben 58,3%-os ez az arány, de ebben a csoportban, különösen az egy szótagú szavak esetében, az *i*-zés mellett jelentkező *é*-zésnek jelentésmegkülönböztető — a homonimákat megszüntető — szerepe van (*dí : dél, íg : ég, fi(l) : fé(l), szil : szél*). Viszont hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen a köznyelvi *é* helyén nem fordul elő *i*, csak a köznyelvi *e* helyén: *körti*.

A toldalékmorfémák közül a képzők csoportjában a névszóképzők között a legintenzívebb az *i*-zés. Ezzel szemben a jelek és ragok között az igékhez járulók esetében több az *i*-ző alakváltozat.

4. A felsorolt adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az *i*-zés a koloni nyelvjárásnak ma is aktív és jellemző magánhangzójelensége. Ha pedig összehasonlítjuk SZÜCS ISTVÁN gyűjtésének kilencven év előtti *i*-ző adataival (Nyr. 33: 384: *ígis, fēdis, Zsire, piz, szeginy, vírmes, fírj, nigy, egíssig, bike, bikā...dí, dícsír*; Nyr. 33: 468: *törvénybe, vigēt*), megállapíthatjuk, hogy e jelenség ma is erősen tartja magát, hiszen még ma is ugyanezek az *i*-ző alakok a normatívak Kolon nyelvjárásában.

A koloniak nyelvi-nyelvjárási tudata az *i*-zést kirívó nyelvjárási sajátosságként könyvel el. Ez abból is kiderül, hogy az idegenek előtti beszédükben gyakran éppen az *i*-ző alakokat kerülve *é*-t vagy *é*-t ejtenek a középkorúak és a fiatalok

(*egéssz ~ egéssz, elismernék, énekő, fény, koncertfölvétel, plé, sámottéglá, szégyen, téve, vögyék, véletlenül*).

Am nem ritka az sem, hogy a legidősebbek az idegenekkel folytatott társalgásban, ha nem is az *i-ző* alakok teljes kerülésével, de a *kérem szépen, tessék é-ző* köznyelvi udvariassági formák használatával igyekeznek tompítani beszédük nyelvjárási jellegét.

Formális beszédhelyzetekben szintén az *i-zés* kerülése jellemző, így például az egyik falugyűlésen a képviselők túlnyomó többsége (a legkövetkezetesebben az érettségizettek és a főiskolát végzettek) igyekezett nyelvhasználatából az *i-zést* kiküszöbölni: *píz : pénz, kispíz : készpénz, risziré : részére, nigy : négy, kípviselő : képviselő, kipessek ~ képesek, könyvelis : könyvelés, léheccsigéss : léheccségéss, föszerelis : föszerelés, beszijünk : beszéljünk, kössikházá : kössékházá, ellentitek : ellentéték*.

A felsorolt adatok és megfigyelések azt bizonyítják, hogy az *i-zés* a koloni nyelvjárásban még erősen tartja magát, még ez a normatív, s a változás még nem olyan mértékű, hogy szociálisan általános érvényűnek tekinthetnénk, hanem csupán az egyes nyelvjárási beszélőknek a kommunikációs helyzethez való igazodásában nyilvánul meg.

SÁNDOR ANNA